

iFilosofie

Tijdschrift van de ISVW | Juni 2024 | # 76

Special: Karl Marx & de kritische theorie

- **Het (on)gelijk van Marx**
volgens Peter Huijzer en
volgens Terry Eagleton
- **De Frankfurter Schule**
En de crises van onze tijd
- **Een limiet op extreme
rijkdom**
Over het limitarisme
van Ingrid Robeyns

ISVW

Meer of minder Marx

Dat Marx de wereldgeschiedenis heeft veranderd, valt moeilijk te ontkennen. Maar of zijn werk ons nou veel goed heeft gedaan, of vooral veel kwaads heeft aangericht, daarover zijn de commentatoren het nog niet eens. Wie veel wordt geciteerd, wordt ook veel onbegrepen, dus wij van *iFilosofie* dachten: kom, daar doen we wat aan. Middels een bespreking van net verschenen boeken over kritische theorie bijvoorbeeld. Ook de types die behoorden en behoren tot de Frankfurter Schule, die het sociaal-kritische werk van Marx oppikten en voortzetten, zijn immers niet gemakkelijk maar o zo belangrijk. Recensent Marthe Kerkwijk verzucht: 'Tja, je komt er wel uit, maar dat vergt wel een paar keer lezen en een sterke kop koffie.'

Kritiek is allemaal leuk en aardig, maar een oplossing heeft ook wel wat. In haar nieuwste boek pleit Robeyns voor een limiet op extreme rijkdom. De extreem scheve welvaartsverdeling (ik hoef jou, goed op de hoogte zijnde en hooggewaardeerde lezer, toch niet te vertellen dat één procent van de wereldbevolking de helft van al het vermogen bezit?) is moreel onhoudbaar, klaar zat. En aan wie begint te piepen dat het hare een al te extreem voorstel is, zeg ik, met Robeyns, de werkelijkheid is pas extreem.

Maar moeten we meer Marx lezen of niet? En had hij gelijk? Een volgend boek maakt van Marx een 'gezellige' filosofie. Dat criterium kende ik nog niet, maar ga ik vanaf nu wel gebruiken. Een voorbeeld van gezellige filosofie presenteert ook Annette Korlaar, die Lieke Asma's *Blinde vlekken* bespreekt. 'Als je wil ontdekken of je onbewust discrimineert heeft het geen zin om in je leunstoel op je interne processen te reflecteren.' Pak aan, salonsocialisten!

Hoe dan ook, lees en lees en lees,
Florian Jacobs (hoofdredacteur)

4

De geboorte van het marxisme

Interview met Peter Huijzer

DOOR QUINTUS MASIUS

7

Waarom lukt het de filosofie maar niet om het kwaad uit te bannen?

Recensie: *Frankfurter Schule* – Thijs Lijster

DOOR MARTHE KERKWIJK

10

“Kritiek heeft witte handen”

COLUMN RENÉ TEN BOS

12

Een limiet op extreme rijkdom

Recensie: *Limitarisme* – Ingrid Robeyns

DOOR LUC HORSTEN

15

Marx heeft nog steeds gelijk

Recensie: *Waarom Marx gelijk heeft* – Terry Eagleton

DOOR QUINTUS MASIUS

18

Waarom we allemaal discrimineren

Recensie: *Blinde vlekken* – Lieke Asma

DOOR ANNETTE KORLAAR

De geboorte van het marxisme

De *Parijse Manuscripten* werden door Marx op jonge leeftijd geschreven en pas in 1932 door bolsjewistische archivariissen ontdekt. Het werk heeft een grote impact gehad binnen politiek-filosofische discussies en kan gezien worden als één van de sleutelteksten van de moderne tijd. Onlangs is dit werk verschenen in een Nederlandse vertaling. Vertaler en deskundige Peter Huijzer vertelt wat de *Parijse manuscripten* zo interessant maakt.

Door Quintus Masius

Wat was de aanleiding voor deze vertaling?

Nadat ik in 2022 samen met mijn collega Jan Sietsma Wittgensteins *Tractatus logico-philosophicus* had vertaald, werd ik door uitgeverij Boom gevraagd om eens naar de *Parijse Manuscripten* te kijken. Een deel van het werk was al eens eerder vertaald, door Paul Rodenko in 1969. Hoewel er stilistisch gezien weinig aan te merken valt aan deze eerdere vertaling, had ik wel moeite met de filosofische terminologie ervan. Zo werden met name de sleutelbegrippen ‘vervreemding’ (*Entfremdung*) en ‘veruitwendiging’ (*Entäußerung*) door elkaar gehaald. Daarbij bestond Rodenko’s vertaling zoals gezegd slechts uit enkele fragmenten van de *Parijse Manuscripten*, die nu dus voor het eerst volledig zijn vertaald.

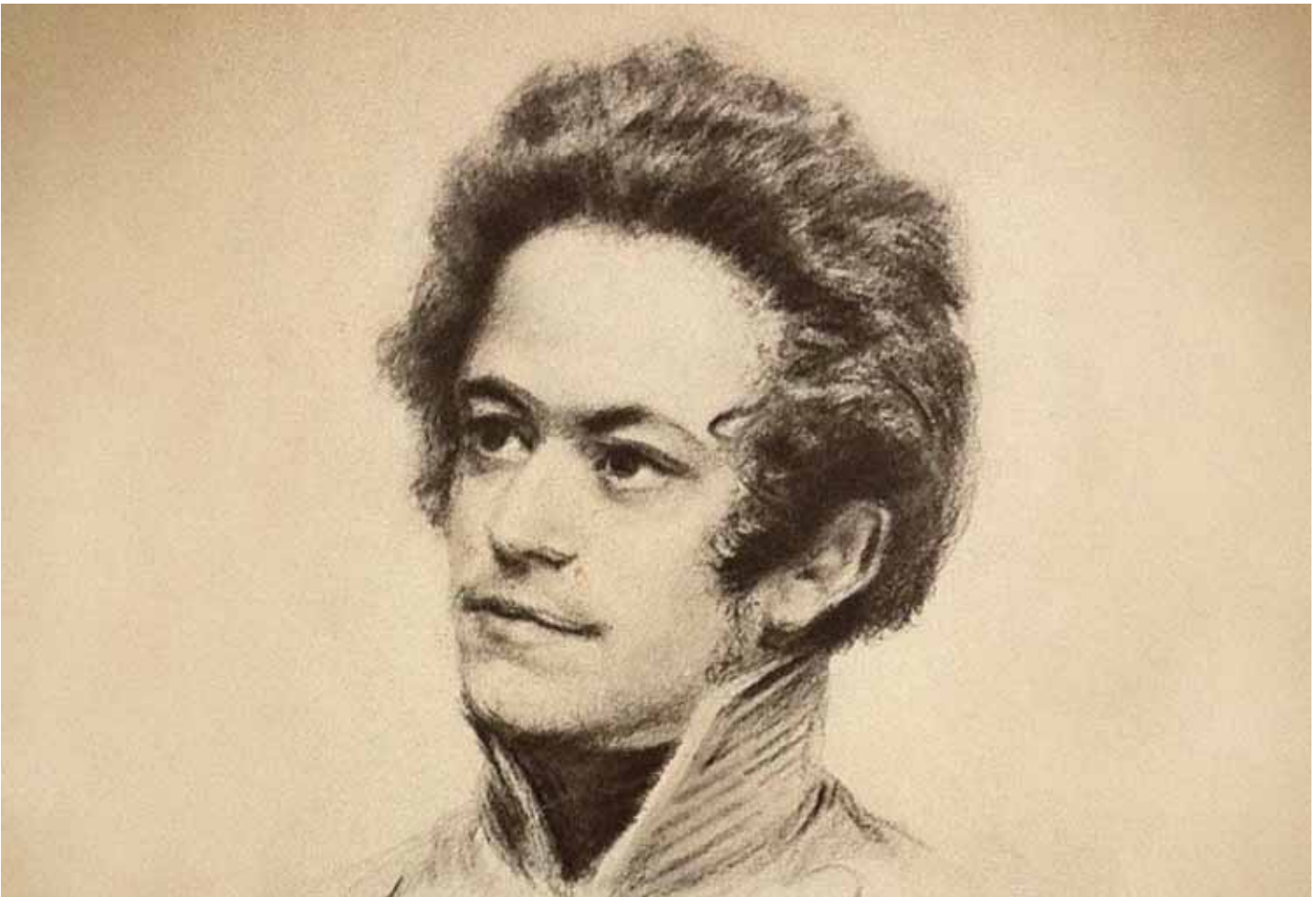
Hoe kun je de *Parijse Manuscripten* duiden in het oeuvre van Marx?

Marx had als jongeman de ambitie om de belangrijkste filosoof na Hegel te worden en trok veel op met de zogeheten linkshegelianen, die zich vooral bezighielden met religiekritiek. Door de ontmoeting met Engels raakte Marx geïnteresseerd in politieke economie, een relatief jonge wetenschap. In het proletariaat zag hij de materiële tegenhanger van Hegels ‘wereldgeest’; hij was dus niet alleen begaan met het lot ervan, maar zag hierin ook een filosofisch concept. Daarmee lukte het de jonge Marx om een stap voorbij Hegel te zetten: in

plaats van een idealistische wereldgeest wordt nu het proletariaat de drager van de geschiedenis. Al die dingen zie je in de *Parijse Manuscripten* terug; Marx probeert zich de politieke economie nog eigen te maken, maar hij ontwikkelt hier ook een hele eigen theorie. Het is politieke economie op Hegeliaanse leest, en daarmee zijn we getuige van de geboorte van wat wij later ‘het marxisme’ zijn gaan noemen.

Toch bestaat er veel discussie rond dit werk. Sommige critici vinden dat deze jonge, humanistische Marx met zijn theorie van vervreemding uitgaat van een onveranderlijke menselijke natuur, en zich dus schuldig maakt aan essentialisme.

Ik denk dat deze kritiek op een misvatting berust. Wanneer je de *Parijse Manuscripten* goed leest, ontdek je dat Marx nu juist beargumenteert dat het wezen van de mens niet vastligt, maar geconstrueerd wordt door interacties met anderen en met zijn omgeving. Mensen veranderen, volgens Marx, hun omgeving middels zelfgeschapen producten die dit ‘wezen van de mens’ dan weer beïnvloeden. Daarmee ‘veruitwendigt’ de mens zijn innerlijke behoeften, verlangens en talenten, die dus niet altijd en niet voor iedereen hetzelfde zijn. Die veruitwendiging is op zichzelf goed, maar kan zich ook in een vervreemde vorm afspelen. In dat geval herkent de mens zichzelf niet meer in het product van zijn arbeid, bijvoorbeeld omdat hij maar een heel klein schakeltje in het hele productieproces vormt. Maar die vervreemding vindt dus plaats ten opzichte van de producten die de mens ‘tegenover’ zich creëert, niet ten op-

Karel Marx

zichte van een dieper, onveranderlijk zelf. In die zin denk ik dat de beschuldiging dat Marx hier een romantisch beeld heeft niet klopt.

Anderen stellen dat mensen altijd vervreemd zullen blijven en deze herkenning nooit plaats kan vinden.

Marx erkent dat er door de hierboven beschreven veruitwendiging altijd een zekere afstand tot het zelf ontstaat. Maar wanneer iemand genoeg handelingsruimte bezit om de wereld te transformeren volgens diens eigen opvattingen, is er geen sprake van vervreemding. In deze gevallen zullen mensen zich herkennen in de wereld om zich heen.

Wat voor een rol speelt het kapitalisme in Marx' vervreemdingstheorie?

Onder het kapitalisme wordt volgens Marx de handelingsruimte om de wereld te veranderen gediceerd

door de logica van kapitaal dat zich wil vermeerderen. Door deze logica wordt het gros van de mensen gereduceerd tot een uitvoerende productiekracht. Hierbij bepalen de mensen niet wat er met hun product of het productieproces gebeurt. Ook zijn deze processen zo invasief dat ze ons ook niet meer in staat stellen ons geestelijk- en lichamelijk op te laden. De wereld wordt hiermee een omgeving waarin mensen zichzelf niet herkennen. Kapitalisme zorgt voor vervreemding.

Marx legt de focus vooral op de vervreemding van arbeiders, maar kunnen kapitaalbezitters ook vervreemd zijn?

Ja, het gegeven dat kapitaalbezitters de passieve ontvangers zijn van de vruchten van het werk van een ander zorgt er ook voor dat zij zichzelf niet kunnen herkennen in de wereld om zich heen. Je ziet dat bijvoorbeeld duidelijk terug op de manier hoe Marx in de *Parijse Manuscripten* over geld schrijft. Iemand met veel geld, zegt Marx, kan alles kopen wat hij zelf niet kan zijn. Al-

leen gebeurt dit wel op zo'n manier dat het de geldbe-
zitter vervreemdt: met geld kun je, bijvoorbeeld, 'liefde'
kopen. Maar dit maakt je nog niet tot een geliefd per-
soon.

Zijn er manieren om deze vervreemding te bevechten?

Allereerst gelooft Marx niet dat er een weg terug is,
maar dat deze vervreemding bij een noodzakelijke fase
hoort die overwonnen moet worden. Marx ziet dus wel
handelingsruimte, zij het dat deze beperkt is en gedic-
teerd wordt door de historische werkelijkheid van bij-
voorbeeld techniek en klassenontwikkeling. Niet geheel
verrassend ziet Marx hier een primaire rol weggelegd
voor het proletariaat, want deze produceert volgens de
logica van het kapitalisme, maar plukt hier niet de
vruchten van. Volgens Marx kan door klassenbewust-
wording het proletariaat uitgroeien tot een revolutio-
naire kracht: het heeft immers niets te verliezen dan
hun ketenen, maar een wereld te winnen.

Welke relevantie heeft het werk voor de huidige tijd?

De werking en consequenties van het kapitalisme be-
schreven door Marx zijn nog steeds overtuigend. Zowel
negentiende-eeuwse arbeiders als huidige arbeiders in
lage lonenlanden worden minimaal betaald en veel
mensen voelen zich nog steeds aangetrokken tot zijn
vervreemdingstheorie. Uiteraard zijn de omstandighe-
den wél veranderd. Zo zie je bijvoorbeeld in onze tijd
een toename van micro-arbeid met ons gebruik van
social media. Door het posten van foto's, filmpjes, en tek-
sten leveren we arbeid en grondstoffen in de vorm van
gratis data aan techbedrijven. Daarbij hebben we het
nu enkel over Marx' vervreemdingstheorie gehad, maar
er staan zoveel meer interessante analyses in de *Parijse
Manuscripten*. Neem zijn analyse van het eigendoms-
begrip. Marx stelt dat ons concept van eigendom de
uitkomst is van een historische ontwikkeling en zich
verder zal veranderen in de toekomst. Het kapitalisme
poneert dit eigendomsbegrip echter als een vanzelf-
sprekend begrip. In de huidige tijd zien we dit bijvoor-
beeld terug in de discussie rondom milieuproblema-
tiek. Die wordt onder meer gevoerd in termen van
emissierechten, die je in eigendom kunt hebben en als
zodanig kunt verhandelen. Dit raakt dan ook weer aan
Marx' vervreemdingstheorie: we zien de natuur als een
productiefactor die je kunt opdelen in eigendom waar-
mee je economische waarde kunt genereren. Een mar-
xistische analyse is daarom in de huidige tijd nog steeds
een interessante manier om naar de wereld te kijken.

Welke vertaalprojecten kunnen we in de toekomst verwachten? En welk ander werk van Marx zou je nog wel eens willen vertalen?

Zojuist is mijn vertaling van een boek van Lisa Herzog
verschenen: *De toekomst van werk*. En op dit moment
ben ik bezig een boek van Eva von Redecker, *Revolution
für das Leben*. Hoewel Herzog geen marxist is, gaat ze
wel uitgebreid in op Marx' ideeën. Von Redecker, aan
de andere kant, ziet zichzelf als onderdeel van de mar-
xistische traditie en citeert Marx uitvoerig. Verder zou
ik nog wel eens bepaalde fragmenten uit de *Grundrisse*
willen vertalen.

Karl Marx, *Parijse manuscripten*, vertaald door
Peter Huijzer, Amsterdam: Boom, 2023

Waarom lukt het de filosofie maar niet om het kwaad uit te bannen?

Filosoof Thijs Lijster, auteur van boeken als *De grote vlucht inwaarts*, *Kijken, proeven, denken* en *Wat we gemeen hebben*, schreef een toegankelijke inleiding over de *Frankfurter Schule*. Het boek biedt een puike kennismaking en schijnt ook enig licht op onze huidige tijd, maar de notoir moeilijke theorieën van de Frankfurters blijven lastig en stemmen bovendien niet al te vrolijk.

Door Marthe Kerkwijk

De 'Frankfurter Schule' is een term die verwijst naar een groep Duits-Joodse intellectuelen die verbonden waren aan het Institut für Sozialforschung in Frankfurt ten tijde van de opkomst van het nazisme. Deze filosofen, sociologen en psychoanalytici ontwikkelden een maatschappelijk betrokken onderzoeksmethode, de kritische theorie, die nog altijd veel invloed heeft op het filosofisch onderzoek. De Frankfurters bogen zich vooral over de vraag: waarom lukt het onze hoogontwikkelde beschaving maar niet om het kwaad uit te bannen? De verlichting beloofde dat wetenschappelijke, economische en technologische vooruitgang ook zou zorgen voor politieke en morele emancipatie van de mensheid. Maar helaas: we hebben, ondanks al onze ontwikkeling, nog altijd te maken met onderdrukking, met de Holocaust als moreel dieptepunt. Is er nog hoop voor de rede? Denkers als Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Walter Benjamin, en later Jürgen Habermas geven verschillende antwoorden op deze vraag, maar hebben met elkaar gemeen dat ze niet meer zo optimistisch zijn over de vooruitgang van de westerse cultuur. Misschien kan de rede ons nog redden, maar dan moeten we de kansen voor kritische reflectie wel optimaal benutten, en of dat lukt is nog maar de vraag.

Bewustwording stemt somber

Wat opvalt in Thijs Lijsters inleiding, is hoe sterk de uitdagingen waar de Frankfurters mee te maken kregen lijken op de uitdagingen van onze tijd: hoe de kapitalistische cultuurindustrie de kunsten tot consumptie-artikelen maakt en zo het maatschappijkritische

potentieel ervan smoort. Hoe ideologie tot polarisatie leidt en de democratie uitholt. Hoe we vervreemd raken van onszelf en de natuur. Hoe de rede een instrument is geworden waarmee elk individu via eigen onderzoek tot eigen waarheden komt die een ideologie bevestigen, in plaats van de mensheid juist van ideologische oogkleppen te bevrijden. Hoe antisemitische complottheorieën en het charisma van autoritaire persoonlijkheden voor veel mensen aantrekkelijk blijkt.

Dat we vandaag de dag met vergelijkbare problemen te maken hebben als in de jaren 30 is nogal zorgwekkend. De geschiedenis herhaalt zich nooit, benadrukken historici, maar filosofische analyses doen geldigheidsclaims die verder reiken dan de strikte plaats, tijd en context waarin ze ontstaan. Dat betekent dat we er wel degelijk lering uit kunnen trekken, en dan helpt kritische theorie ons om zicht te krijgen op onderdrukkende tendensen in onze tijd. Maar als je je bewust wordt van onderdrukking in de samenleving waar je deel van uitmaakt, stemt dat niet bepaald vrolijk. Zeker niet als blijkt dat veel Frankfurters tamelijk pessimistisch waren en nauwelijks een oplossing in het vooruitzicht stelden. De enige die nog bleef geloven dat de rationalisering van de samenleving vooruitgang betekent, is Jürgen Habermas, maar ook zijn ideaal van communicatieve rationaliteit lijkt ver buiten bereik, als je het nieuws een beetje volgt.

Ingewikkeld

Daarbij komt dat de Frankfurters er een ongelooflijk ingewikkelde stijl op na hielden. Het idee om proza van

Max Horkheimer en Theodor W. Adorno]

Habermas of Marcuse te moeten doorploegen is voor veel filosofiestudenten een aardige benadering van hoe de hel eruit moet zien. Lange zinnen barstensvol jargon en uitgesponnen paradoxen laten zien dat deze intellectuelen niet bepaald een breed lezerspubliek voor ogen hadden. Toch hadden zij veel invloed na de oorlog, met name op de studentenprotesten van 1968. Het is bijna ondenkbaar dat alle mensen bij wie de namen van deze denkers rondgingen ook daadwerkelijk hun werk gelezen hadden. De stijl van Lijster is gelukkig een stuk toegankelijker. In begrijpelijke taal legt hij uit wat de Frankfurters motiveerde, welke probleemstellingen ze bij de hoorns vatten, welke duidingen zij daaraan gaven en waarom die de moeite waard zijn om te overdenken.

Toch lukt het ook Lijster niet op elke pagina om een laagdrempelige taal te hanteren. Elementaire Deeltjes, de reeks waartoe deze inleiding behoort, zijn bedoeld om mensen zonder voorkennis op een beknopte manier kennis te laten maken met een thema. Voor die

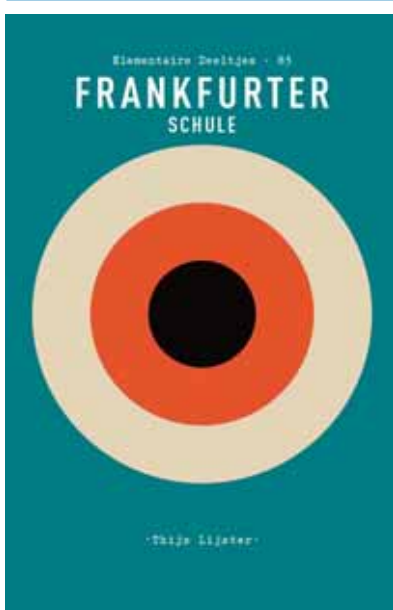
doelgroep is dit een behoorlijk uitdagend Elementair Deeltje, dat niet helemaal vrij is gebleven van jargon. Er zijn passages die meer vragen oproepen dan Lijster in zo'n kort bestek kan beantwoorden, zoals: 'Tegenover het idealisme van Heidegger en de neokantianen staat het positivisme van de Wiener Kreis. Dat miskent juist de constituerende kracht van het subject en beschouwt kennis als niets anders dan een simpel registreren van wat onmiddellijk gegeven is. Evenals het idealisme verliest het positivisme daarbij de historische bemiddeldheid van rationaliteit en ervaring uit het oog, en daarmee ook de mogelijkheid tot verandering.' Tja, je komt er wel uit, maar dat vergt wel een paar keer lezen en een sterke kop koffie.

Kritische theorie is nog altijd veel waard.

Desondanks is Lijsters stijl over het algemeen prettig en toegankelijk, en slaagt hij erin de rijke traditie van de Frankfurter Schule te vertellen in 148 pagina's. Maar belangrijker: dit kleine boekje zet je op het puntje van je stoel, omdat het duidelijk maakt waarom de Frank-

furter Schule nog altijd actueel is. Niet voor niets staan zij centraal in extreemrechtse complottheorieën; hun denken, hun kritische methode, is voor ideologen van hedendaagse autoritaire stromingen nog altijd gevaarlijk, en daarom moeten we ons erin verdiepen. Door de gevaren van onze tijd te doordenken, worden we misschien niet meteen vrolijker, maar het geeft ons wel de mogelijkheid ons ertegen te verzetten. Het bevrijdt ons onderdrukkende gedachten die we hebben geïnternaliseerd, en die bevrijding is enorm veel waard. Pas als we het kwaad begrijpen, kunnen we ons ertegen wapenen. Bovendien maken veel hedendaagse progressieve stromingen gebruik van de kritische methode, of het nu gaat over racisme, feminisme, werk of democratie. Lijster is een van de beste kenners van de Frankfurter Schule in ons taalgebied en door dit boek te schrijven bewijst hij de samenleving een grote dienst.

Thijs Lijster, *Frankfurter Schule*, Amsterdam: Athenaeum, 2023

ISVW | SUMMERSCHOOLS

● VIRGINIA WOOLF

31 JULI T/M 4 AUGUSTUS 2024

Tijdens deze summerschool, onder begeleiding van Woolf-vertalers **Thomas Heij** en **Pauline Slot**, lees je essays uit de bundel *Woorden willen losjes leven* en ga je ook zelf aan de slag.

● VRIJHEID

5 T/M 9 AUGUSTUS 2024

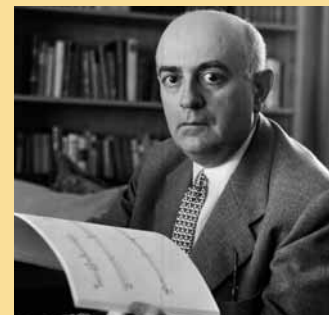
Aan de hand van Machiavelli, De La Boétie, Spinoza, Montesquieu, De Gouges en Wollstonecraft laten **Tinneke Beckman** en **Alexander Roose** zien hoe ons hedendaagse

vrijheidsideaal tot stand is gekomen.

● KRITISCHE THEORIE

14 T/M 18 AUGUSTUS 2024

Hoe kan de filosofie bijdragen aan een rechtvaardige maatschappij? Duik in de geschiedenis van de kritische theorie met denkers als Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse en Chantal Mouffe. Met gastcolleges van o.a. **Thijs Lijster** en **Tivadar Vervoort**.

“Kritiek heeft witte handen”

Dit verzucht Michel Serres op een gegeven ogenblik in de beroemde gesprekken die hij voerde met Bruno Latour. In de bundel *Éclaircissements*, die in 1995 verscheen, komt men het citaat tegen in een hoofdstuk dat “Het einde van de kritiek” heet. Serres, de grote Franse filosoof die na zijn verscheiden in 2019 steeds meer in de belangstelling komt te staan, moest niets van kritiek hebben. Ik volg hem daarin – in kritiekloze bewondering, ik geef het grif toe.

Waarom heeft de criticus geen witte handen? Wetenschappers, filosofen of andere denkers moeten, aldus Serres, allemaal de kolenmijn in, ze moeten de moeite nemen om daar dingen ter plekke te ontdekken en uiteindelijk met bestofte gezichten en eeltige handen uit de mijnen naar boven komen. Critici doen dat nooit. Hun handen blijven schoon. Ze profiteren en parasiteren altijd op wat anderen doen. De criticus wordt neergesabeld, omdat zijn hele kritiek uiteindelijk maar één doel heeft: zelf ontsnappen aan alle mogelijke kritiek.

Als filosofie bijvoorbeeld uitsluitend om kritiek zou gaan, dan wordt de filosofie net zoiets als een politiestaat, waarin je ook “steeds meer politie nodig hebt om de politie te controleren”. Mensen worden in zo’n staat onvermijdelijk elkaars spion: doe jij het wel goed? heb jij de juiste denkbeelden? Volg jij wel de correcte methode? Deze kritiek, zou ik hier aan toe willen voegen, is niet alleen interessant voor filosofen, maar krijgt ook relevantie in tijden waarin politici – vooral politiek correcte politici – steeds verder gaan in hun wil informatie van desinformatie en waarheid van onwaarheid te scheiden.

Maar ik dwaal af. Kritiek leveren is voor Serres wezenlijk niets anders dan kopiëren wat een ander gedaan heeft en dan een oordeel vellen. Kritiek betekent altijd terugkijken (naar wat al gedaan is) en nooit vooruitkijken (naar wat nog gedaan moet worden). Filosofen doen het, maar ook schrijvers, kunstbeschouwers, politici, ambtenaren en bovenal het verachtelijke mensenras dat ‘recensent’ heet. Het

René ten Bos

is het type mens dat de kranten en de *social media* bevolkt en dat door constante kritiek uitsluitend angst en conservatisme produceert. Een ander woord voor dat laatste is 'ideeënarmoede'. Serres brengt hier tegenin dat productie altijd belangrijker is dan reproductie. Aan analogieën bij hem nooit gebrek: "Het is altijd beter om te spelen dan om scheidsrechter te zijn."

De paradox waar je met deze opvattingen instapt is natuurlijk dat je kritiek levert op kritiek. Daar is Serres zich heel wel van bewust, maar toch acht hij deze meta-kritiek op de kritiek hard nodig. Het denken moet geen politiestaat worden. Wat die politici doen die waarheid van onwaarheid willen scheiden, is altijd kenmerkend geweest voor het moderne denken. Kritiek verschijnt in dat denken als

wezenlijk hygiënische arbeid: je wilt het schone van het vuile bevrijden, je wilt het goede van het slechte onderscheiden, je wilt wetenschap van mythe onderscheiden. Serres bestrijdt dit met alle mogelijke middelen. Wie denkt en produceert, heeft lak aan hygiëne en verfoeit witte handen. Wie bijvoorbeeld denkt dat de wetenschap mythevrij kan worden gemaakt, weet niet wat wetenschappers in de kolenmijn beweegt. Wie denkt dat waarheid zuiver en helder is in plaats van troebel, weet niet hoe de werkelijkheid in elkaar zit. Serres pleit er daarom voor alle bronnen van kennis zoveel mogelijk met elkaar te vermengen, omdat het leven uiteindelijk ook vermengd is. Eén van zijn boeken heeft niet voor niets als ondertitel 'Een filosofie van de vermengde lichamen'.

Hoe ga je dan om met de mogelijke kritiek dat je kritiek op kritiek uitoefent? Je moet gewoon toegeven dat je er soms ook naast kunt zitten. Deze irenische houding, die door Serres gezien wordt als "de mogelijkheidsvoorwaarde voor intellectuele eerlijkheid", plaatst hij tegenover al die denkers, politici en wetenschappers die knalhard beweren dat ze gelijk hebben of dat ze het slimst zijn. Zij willen geen vrede, maar zijn op oorlogspad.

Een limiet op extreme rijkdom

In *Limitarisme* betoogt Ingrid Robeyns dat de huidige welvaartsverdeling een moreel onverdedigbare situatie is. Ze zet uiteen hoe buitensporige vermogensconcentratie ervoor zorgt dat de armen arm blijven, problemen die collectieve actie vereisen niet worden opgelost, de democratie wordt uitgehold en de superrijken hun menselijkheid verliezen. Robeyns pleit daarom overtuigend voor een limiet op extreme rijkdom.

Door Luc Horsten

Het hart van Robeyns' betoog bestaat in de zoektocht naar de legitimatie van de limiet op rijkdom. Ze gebruikt morele argumenten en politieke overwegingen om deze rijkdomsgrens bijval te geven. In *Limitarisme* wordt betoogd dat een rijkdomsgrens van grofweg 10 miljoen euro de politieke en ethische grens moet zijn. Hiermee blijft de mogelijkheid van een comfortabel leven, terwijl de schadelijke gevolgen van extreme vermogensconcentratie worden opgelost. Het is echter belangrijk de focus niet op een getal te leggen, maar op het realiseren van een betere wereld.

Hiervoor is de morele component van het limitarisme cruciaal. De neoliberale mantra's *greed is good* en *the sky is the limit* hebben volgens Robeyns namelijk enorm veel schade aangericht. Dit neoliberale ethos is diep in ons denken verankerd en daarom is een gestaltswitch naar een limitaristisch ethos hard nodig. Met het neoliberale gaat het idee gepaard dat iedereen met hard werken extreme rijkdom zou kunnen bereiken, en dat degenen die deze rijkdom bezitten het daadwerkelijk verdienen. Hierdoor wordt de vraag naar de morele wenselijkheid van de welvaartsverdeling niet meer gesteld. Robeyns biedt een breed scala aan argumenten voor de morele onhoudbaarheid van de scheve welvaartsverdeling.

De gevaren van extreme vermogensconcentratie

Zo laat de extreme vermogensconcentratie zich niet rijmen met het streven naar een duurzame wereld. De wereld staat in brand en dreigt ten onder te gaan. Ten eerste hebben de extreem rijken een buitenproportioneel grote ecologische voetafdruk. Ten tweede vereist

de klimaatcrisis een collectieve aanpak, die het effectiefst kan worden georganiseerd via instituties die een langetermijnvisie kunnen hanteren. Het opgehoopte vermogen dat nu in het bezit is van een kleine groep superrijke individuen kan daar goed worden ingezet.

Daarnaast is het vermogen van de superrijken vaak besmet geld. Het is geld dat op een of andere manier een spoor van onrecht heeft achtergelaten. Of dit nu ecologische schade of onderbetaalde werknemers betreft: een overgrote meerderheid van dit geld heeft een duistere keerzijde. We zullen ons de vraag moeten stellen in welke mate het vermogen op een rechtmatige wijze verkregen is, en we zullen onder ogen moeten zien dat de herverdeling van de welvaart dé manier is om de schade te verrekenen.

Ook holt extreme rijkdom de democratie uit. Met een enorm vermogen kan immers politieke invloed worden gekocht, waarmee de superrijken een buitenproportioneel grote invloed hebben in politieke beslissingen. Het principe van 'één persoon, één stem' verdwijnt hiermee. Daarnaast hebben de superrijken toegang tot financieel adviseurs en advocaten die hen alle mogelijke mazen in de wet weten te wijzen, waardoor zij zo min mogelijk belasting hoeven te betalen. Ook hier is de morele component van het limitarisme zo cruciaal. Deze fiscale zetten zijn veelal legaal, maar daarmee nog niet rechtvaardig.

De onderliggende klassenstrijd

In een interessante passage zet Robeyns uiteen dat veel superrijken hun menselijkheid verloren zijn ten gevolge van hun extreme rijkdom. Ten eerste is drugsgebruik een groot probleem onder de superrijken. Daarnaast oppert ze dat het ophopen van vermogen als een ver-

slaving kan worden gezien. Ook worden hun persoonlijkheden afgevlakt en uitgehold door hun publieke imago en sociale afzondering. Dit zou de morele autonomie van de superrijken ondermijnen. Om hen te helpen zouden we een grens aan welvaart moeten stellen: daarmee is het limitarisme ook voor de superrijken wenselijk.

Als het zo is dat de extreme welvaart van de superrijken hun morele autonomie zou ondermijnen, dan zou een logisch gevolg zijn dat de rest van de burgers de beslissing vóór hen zouden moeten nemen om naar een limitaristische samenleving toe te bewegen. Omdat de welvaartsverdeling te onrechtvaardig is geworden, moeten we een beroep doen op de morele grens van welvaart, iets waartoe de superrijken niet in staat zouden zijn. Robeyns richt zich dan ook tot de superrijken en waarschuwt ze voor een uiteindelijke opstand tegen deze rijke elite.

Hier lijkt de klassenstrijd op te doemen, al neemt Robeyns dit woord niet in de mond. Mogelijk vermijdt ze dit omdat er met regelmaat ideeën resoluut van tafel worden geveegd zodra er enige connectie met Marx wordt gelegd, middels een karikatuurschets van een communistische staat. Dit is niet het constructieve gesprek dat Robeyns met *Limitarisme* wil creëren. Het is

echter de vraag of we niet beter kunnen benoemen hoe de vork in de steel zit, als we van een neoliberal ethos naar een limitaristisch ethos willen bewegen.

Het voorstel van Robeyns moeten we volgens haar begrijpen als een regulatief ideaal dat voor een eerlijkere wereld moet zorgen. Ze heeft geen theoretische, klas-seloze samenleving als eindpunt op het oog. Ze verwerpt ook uitermate stellig een door de overheid geleide planeconomie waar sterke politieke repressie bij komt kijken. Toch lijkt een marxistische analyse van machtsverhouding een zinvolle bezigheid. De verhouding tussen de superrijken en de rest van de wereld lijkt wel elementen te bevatten die doen denken aan een klassenstrijd.

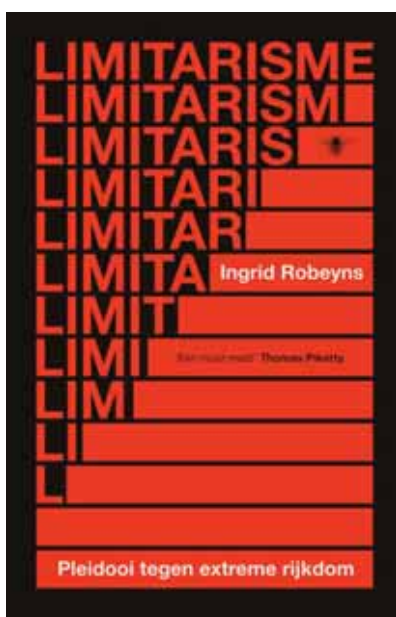
Als de superrijken niet het morele vermogen bezitten om in te zien dat de welvaartsverdeling onrechtvaardig is, zullen zij geen afstand doen van de buitenproportionele politieke macht. Dit heeft een ondermijning van de democratie tot gevolg, waardoor de vraag ontstaat of een opstand gerechtvaardigd is. Ook benoemt Robeyns dat de arbeidersklasse en middenklasse van de moderne samenleving vaak weinig besef hebben van de enorme kloof tussen hun welvaart en de extreme welvaart van de superrijken. Het besef van hun positie en hun collectieve kracht zou een van de noodzakelijke

stappen zijn naar een eerlijke verdeling. Robeyns benoemt niet expliciet dat dit een vorm van klassenbewustzijn is, maar hier lijken toch parallellen gemaakt te kunnen worden met een marxistische analyse.

In gesprek over onze toekomst

Robeyns betoogt sterk waarom het neoliberale uitgangspunt moreel onhoudbaar is, hoe de huidige welvaartsverdeling daaruit voortkomt en waarom deze welvaartsverdeling ook moreel onhoudbaar is. *Limitarisme* legt de onhoudbare situatie bloot waarin we ons momenteel bevinden, en doet een voorstel voor een hervordering van de welvaart middels een limiet op de hoeveelheid geld die iemand mag bezitten. Het is een gewaagd voorstel, dat velen als extreem zal voorkomen, maar Robeyns laat ook zien dat juist de huidige welvaartsverdeling de extreme variant is.

Wat de lezer ook van het voorstel vindt, *Limitarisme* bevat een uitgebreid overzicht van het debat omtrent de problematiek van de welvaartsverdeling. De ideeën van Robeyns zijn uitermate interessant en vormen een uitstekende uitnodiging tot een oprechte discussie over de organisatie van onze samenleving. Dit is precies wat Robeyns graag ziet: een verandering van het neoliberale ethos naar een limitaristisch ethos vereist namelijk oprechte discussie over de vraag wat een rechtvaardige inrichting van ons economisch systeem is. Deze vraag stellen we te weinig, maar is voor ons allemaal van levensbelang.

Ingrid Robeyns, *Limitarisme. Pleidooi tegen extreme rijkdom*, Amsterdam: De Bezige Bij, 2023

De politiek van vruchtbaarheid

Een filosofie van sterilisatie

Suzanne Roes

'Gender- en vruchtbaarheidsvooroordelen hebben negatieve gevolgen voor iedereen. In haarscherpe analyses laat Suzanne Roes zien hoe stereotypen doordringen in ons denken en de medische praktijk.' – Trudy Dehue

184 blz. | € 19,95

Woorden willen losjes leven

Essays over schrijverschap

Virginia Woolf

'Literatuur is geen privédoorn, literatuur is gemeenschapgrond. Ze is niet opgedeeld in landen, oorlogen woeden er niet. Laten we de literatuur vrijelijk en onbevangen betreden en zelf onze weg vinden.'

– Virginia Woolf

240 blz. | € 24,95

De toekomst van werk

Van hiërarchie naar democratie

Lisa Herzog

'Herzog is niet de eerste die pleit voor democratisering van werk, maar ze laat zien hoe urgent deze kwestie nu is, en ze geeft eigentijdse, realistische oplossingen om daadwerkelijk tot een cultuurverandering te komen.'

– Laura Molenaar, *Trouw*

208 blz. | € 24,95

Bestellen? ● isvw.nl/uitgeverij

Marx heeft nog steeds gelijk

In 2011 verscheen het boek *Why Marx was right* van de literatuurtheoreticus en publiek intellectueel Terry Eagleton. De toegankelijke schrijfstijl, humor en referenties naar de actualiteit zorgden ervoor dat het boek destijds een bestseller werd. Het boek is nu vertaald naar het Nederlands als *Waarom Marx gelijk heeft*.

Door Quintus Masius

Terry Eagleton is vooral bekend als een literatuurtheoreticus die een marxistische visie verkondigt. Daarbij leverde hij aanvankelijk kritiek op traditionelere vormen van literatuurwetenschap, maar ook op moderne stromingen zoals het poststructuralisme. Later werd Eagleton wat explicieter in zijn katholieke geloof, waarin hij overigens geen spanning zag met zijn marxistische overtuigingen. Toch leidde de combinatie van zijn politieke- en geloofsovertuiging wel tot voorvragen. Eagleton is gelukkig nooit te beroerd om het debat aan te gaan. Hij is een begenadigd spreker die zowel hoge als lage cultuur integreert en op humoristische wijze zijn tegenstanders de loef afsteekt. Zo verdedigde Eagleton bijvoorbeeld zijn katholicisme tegenover de *New Atheists*, zijn marxistische opvattingen tegenover conservatieve denkers als Roger Scruton en klom hij vaak in de pen om gearriveerde auteurs de oren te wasen. Hoewel Eagletons werk altijd toegankelijk is geschreven, lijkt de auteur zich de laatste jaren vooral op een breder publiek te richten. Zijn boeken over het kwaad (*On Evil*, 2010), opoffering (*Radical Sacrifice*, 2018), humor (*Humour*, 2019) en tragiek (*Tragedy*, 2020) waren allen bestsellers. Maar zijn grootste hit was *Why Marx was right*, een boek waarin hij zijn marxistische én spirituele levensvisie verdedigt tegen veelgehoorde kritiek. Hoewel het boek al in 2011 is uitgegeven, is het hier pas kortgeleden in vertaling verschenen. Ondanks dat het boek dertien jaar oud is, heeft het aan actualiteitswaarde weinig ingeboet. Goed, de aangehaalde prins Charles is inmiddels koning, Nelson Mandela is overleden en niet iedereen zal begrijpen hoe populair *Material Girl* van Madonna was, maar dat zijn dan ook de enige signalen van ouderdom. De tand des tijds heeft geen grip op Eagleton en Marx.

De grootste cheerleader van het kapitalisme

In *Waarom Marx gelijk heeft* benadrukt Eagleton voornamelijk de rol van traditie binnen het marxistische

denken. Eagletons salontrucje is om veelal een uitspraak te quoten waarin de traditie op een voetstuk wordt gezet, om vervolgens te onthullen dat het Leon Trotski was die deze woorden heeft uitgesproken. Dat is ook een beetje de toon in *Waarom Marx gelijk heeft*. Zo onderstreept Eagleton Marx' culturele achtergrond; hij legt nadruk op Marx' literaire interesses, zijn doctorale these over Epicurus en Lucretius en zijn studie van utilitaristische denkers. Daarbij was er volgens Eagleton geen grotere bewonderaar van het kapitalisme dan Marx. Het kapitalisme bracht vrijheden, emancipeerde mensen, zorgde voor grotere sociale mobiliteit en bracht een surplus aan beschikbaarheid van grondstoffen, allemaal ingrediënten om de stap naar het communisme te maken. Dit is alleen wel een interpretatie waar het nodige op af te dingen valt. Verschillende (neo)marxisten hebben er bijvoorbeeld op gewezen dat de focus op zo'n surplus helemaal niet zo'n belangrijke opstap voor het communisme hoeft te betekenen. Zo bestaan er genoeg antropologische en historische voorbeelden van samenlevingsverbanden die veel weg hebben van een communistisch ideaal zonder dat zij een surplus hadden. Anderen wijzen erop dat een focus op surplus kan leiden tot verstarring en autoritarisme; zo offert Noord-Korea mensenrechten op voor een surplusdenken en stellen Chinese autoriteiten pas de stap naar communisme te kunnen maken als er voldoende surplus is om alle inwoners van bepaalde basisbehoeften te kunnen voorzien. Afgezien van de discussie of surplus wel zo'n grote rol kan vervullen bestaan er ook sterke twijfels of Marx' werk gelezen kan worden als een liefdesbrief voor het kapitalisme en de culturele traditie.

Eagletons optimisme en respect voor tradities zorgen ervoor dat een boek als *Waarom Marx gelijk heeft* voor lezers laagdrempelig is. Marx wordt gepresenteerd als een gesprekspartner die redelijke mensen zou moeten aanspreken. Natuurlijk, kapitalisme heeft ons veel ge-

Terry Eagleton

bracht, maar kan ons niet behoeden voor de uitbuiting, precariteit, inkomensverschillen, en milieuvervuiling die het met zich meebrengt. Wanneer je vindt dat mensen het surplus dat kapitalisme genereert zouden moeten inzetten om de lelijke kanten ervan weg te poetsen, ben je volgens Eagleton al praktisch een marxist. Deze lezing is echter in tegenspraak met veel moderne lezingen van Marx. Zo stelt Adorno bijvoorbeeld dat Marx zich vooral een traditie toe-eigent om deze te haten en dat het vooral contradictoire krachten binnen het kapitalisme zijn die voor verandering zorgen, in plaats van praktisch handelen. Eagleton daarentegen wijst vooral op het humanisme in Marx: het gegeven dat we als mens een bepaalde vorm van autonomie, solidariteit, rationaliteit, empathie en liefde voor traditie hebben zorgt ervoor dat mensen in actie komen. Het is voer voor theoretici om erachter te komen of hier een tegenstrijdigheid optreedt, maar Eagleton lijkt zo'n scherpere interpretatie een beetje weg te moffelen. Denkers als Adorno krijgen in *Waarom Marx gelijk heeft* nog wel een zinnetje of twee, maar radicalere interpreten ontbreken volledig. Het marxisme van Eagleton is bovenal gezellig. Het is zo'n marxisme dat zorgt voor een leuk onderonsje met Roger Scruton.

Afslag Marx

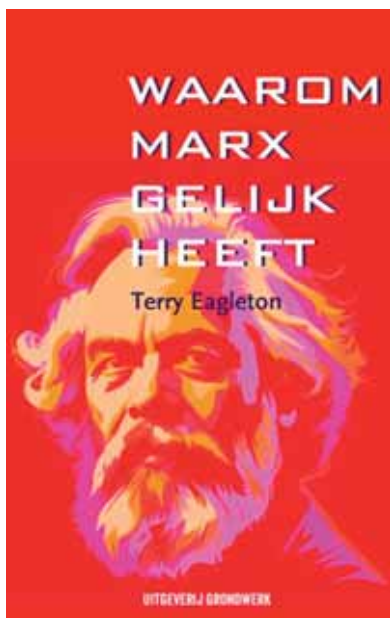
Eagletons keuze voor een conservatief-pragmatische interpretatie van Marx heeft ook voordelen. Wat erg

sterk is aan *Waarom Marx gelijk heeft*, is dat Eagleton lastige filosofische concepten aansnijdt en deze met heldere en humoristische huis-tuin-en-keukenvoorbeelden weet uit te leggen. Eagleton is bijvoorbeeld kritisch op de gelijkheid van redenen die – volgens hem – denkers als Nietzsche en Foucault propageren. Volgens Eagleton zien deze denkers de geschiedenis als 'één onoverzichtelijke opeenstapeling van chaos, toeval, ongeluk en contingentie' waardoor de belangrijkste redenen van een gebeurtenis niet gevonden kunnen worden. Eagleton is het daar niet mee eens en geeft het voorbeeld dat er misschien meerdere redenen waren om iemands hoofd onder water te houden (zoals wetenschappelijke nieuwsgierigheid, diens afschuwelijke bloemetjesoverhemd, sadisme), maar dat een erfenis de voornaamste was. Op eenzelfde wijze stelt Eagleton dat materiële belangen in veel gevallen de voornaamste reden achter grote ontwikkelingen zijn geweest en niet een 'dieet, altruïsme, Grote Mannen, polsstokhoogspringen of de samenstand van de planeten'. Erg duidelijk en bij dit soort redeneringen hoef je niet de afslag Marx genomen te hebben om het met Eagleton eens te zijn.

Maar het blijft in *Waarom Marx gelijk heeft* mistig welke afslag uiteindelijk genomen zou moeten worden. Eagleton stelt in ieder geval dat de weg van Stalin of Mao niet gevolgd moet worden: dit zijn misvormde versies van het marxisme. Maar welke wel?

Eagleton is op zijn best in de hoofdstukken waarin hij zijn spiritualiteit met het marxistisch materialisme verbindt. Hij laat hiermee zien dat je met Marx niet per se een atheïst hoeft te zijn die op een zeepkist in het park het einde van God verkondigt. Eagleton maakt in deze hoofdstukken een interessante koppeling tussen spiritualiteit en lichamelijkheid, waaruit hij esthetiek, seksualiteit en bewustzijn destilleert. In deze hoofdstukken betoont Eagleton zich een origineel denker in plaats van een enthousiaste Marx-promotor. Hoewel de overige hoofdstukken een feest zijn om te lezen, zijn het vooral de hoofdstukken rondom spiritualiteit waarnaar je terugbladert. Deze hoofdstukken geven een verdiepingsslag in een prima maar soms ietwat beperkte inleiding tot het marxisme.

Terry Eagleton, *Waarom Marx gelijk heeft*, vertaald door Huub Stegeman, Amsterdam: Grondwerk, 2023

En nu?
De mens als bedreigde diersoort

Jan Bransen

'We kunnen veranderen, we kunnen onszelf zien als debutanten, we kunnen vertrouwen, we kunnen ons toewijden, we kunnen gastvrij zijn. We kunnen onze eigen onwetendheid naar voren schuiven als een intellectuele deugd.' – Jan Bransen

288 blz. | € 24,95

Iconische iconen

Karin Braamhorst

Wat betekenen iconen, waarom zijn ze zo fascinerend en wat vertellen ze ons vandaag de dag nog? Karin Braamhorst toont de duizelingwekkende rijkdom van deze traditie.

224 blz. | € 34,95

Denken in het donker met Chantal Akerman

Katrien Schaubroeck (red.)

Filmmaker Chantal Akerman (1950-2015) staat bekend om haar minimalistische stijl en confronterende realisme. In haar werk zet ze de chaos en de trauma's van het gewone leven centraal.

104 blz. | € 12,50

Bestellen? ● isvw.nl/uitgeverij

Waarom we allemaal discrimineren

In haar boek *Blinde Vlekken. Hoe impliciete vooroordelen je (mis)leiden* onderzoekt filosoof en psycholoog Lieke Asma het fenomeen impliciete discriminatie. Asma concentreert zich hierbij op concrete situaties waarin deze vorm van discriminatie zich voordoet. Haar boek is daarmee een pleidooi voor oppervlakkige filosofie. Dat is geen ondiepe of ondoordachte filosofie, maar een denken dat begint bij de onmiddellijke context van het onderwerp.

Door Annette Korlaar

De maatschappelijke aandacht voor discriminatie en racisme groeit. Onder meer door de politiemoord op George Floyd in 2020, de daarop volgende Black Lives Matter-demonstraties, de herinnering aan het slaverijverleden en het toeslagenschandaal. Discriminatie is nog steeds wijd verspreid in onze samenleving. Er worden dagelijks op grote schaal mensen benadeeld, achtergesteld, uitgesloten of anderszins oneerlijk behandeld omdat ze tot een bepaalde sociale groep behoren. De alomtegenwoordigheid van discriminatie is geen verrassing, want volgens Asma is het risico op discriminatie behoorlijk groot. Zelfs mensen die waarden als gelijkheid en rechtvaardigheid hoog in het vaandel hebben staan, gaan soms de mist in.

Impliciete discriminatie

Asma probeert in haar boek grip te krijgen op het probleem van een specifieke vorm van discriminatie, namelijk impliciete discriminatie. Dit is discriminatie die onbewust en/of onbedoeld plaatsvindt. Ze vraagt zich af hoe het komt dat mensen, zelfs wanneer zij de beste intenties hebben, anderen ongelijk behandelen en benadelen. Bestaand wetenschappelijk onderzoek richt zich op het verklaren van impliciete discriminatie door het onderzoeken van impliciete vooroordelen, oftewel interne psychische processen in onze onbewuste geest die mede bepalen hoe we handelen en kiezen. Deze onderzoeken gaan veelal uit van een tweedeling van onze geest zoals weerspiegeld in het 'ijsberg-model'. Volgens dit model zou onze geest een bewust gedeelte hebben waartoe we door introspectie inzicht kunnen verkrijgen (de top van de ijsberg) en een onbewust gedeelte

waarin processen plaatsvinden die we niet direct kunnen kennen (de verstopte onderkant van de ijsberg).

Asma uit kritiek op dit model en stelt dat deze fixatie op individuele kenmerken in onze onbewuste geest niet de vruchtbaarste methode is om grip te krijgen op impliciete discriminatie. Ze erkent de verdiensten van theorieën gericht op dit model, maar pleit voor een meer contextgerichte aanpak. Ze beargumenteert dat het primaire probleem van impliciete discriminatie niet zozeer een psychologische is, dus iets in onszelf, als wel een maatschappelijke, dus iets tussen mensen. We zouden ons daarom moeten focussen op het onderzoeken van impliciete discriminatie in de praktijk door het leggen van relaties, het zoeken naar patronen en het analyseren van de context. Asma stelt scherpe vragen om de realiteit van impliciete discriminatie te doorgronden: hoe selecteren we informatie zonder dat we beseffen hoe of waarom we die selectie hebben gemaakt? Op welke informatie baseren we onze handelingen en beslissingen? Hoe kunnen we voldoende kritisch blijven tegenover de eigen handelingen of keuzes, wanneer we tegelijkertijd willen rechtvaardigen wat we gedaan hebben? En hoe kunnen we onze neiging tot discriminatie beter opsporen?

Asma zoekt in haar boek het ongemak op: 'Het is gemakkelijker om het te hebben over objecten in onze onbewuste geest dan om te spreken over de complexe en pijnlijke werkelijkheid van impliciete discriminatie, maar zo blijven we om de hete brij heen draaien.' Door middel van deze aanpak beoogt Asma altijd midden in de wereld te blijven staan: 'Als je wil ontdekken of je on-

Lieke Asma

bewust discrimineert heeft het geen zin om in je leunstoel op je interne processen te reflecteren.’ Met dit radicaal andere perspectief brengt Asma ons een stap verder in het bestrijden van de complexe realiteit van discriminatie.

Genuanceerd en kritisch op aannames

Een van de sterke punten van het werk van Asma ligt bij de nuance die ze aanbrengt binnen het huidige wetenschappelijke debat rondom impliciete vooroordelen en de daaruit volgende impliciete discriminatie. Zo bekritiseert ze het harde onderscheid tussen bewuste en onbewuste vooroordelen, aangezien verschillende aspecten van een vooroordeel wel en niet bewust kunnen zijn. Daarnaast spreekt ze zich uit over het feit dat alleen het denken als rationeel gezien wordt, en emoties dus niets met rationaliteit te maken zouden hebben. Ze betoogt dat deze hardnekkige denkwijze onze blik op de wereld ten onrechte vernauwt. Emoties als woede en

verdriet zijn in het licht van discriminatie heel passende reacties. Daarom zijn ze juist relevant.

Naast het aanbrengen van nuances daagt Asma ook breed gedragen aannames in de wetenschappelijke canon uit. Zo gaan de meeste psychologen uit van een verticaal wereldbeeld dat stelt dat wanneer je iets op een hoger of complexer niveau wil doorgronden, je onder de oppervlakte naar dieper liggende lagen moet kijken. Asma bepleit echter dat een horizontaal wereldbeeld passender is voor het doorgronden van impliciete discriminatie. Volgens dit wereldbeeld kunnen we een fenomeen beter begrijpen als we het fenomeen juist aan de oppervlakte, in de context, onderzoeken. In haar boek neemt ze ons mee in haar heldere denkstappen die wijzen naar het profijt van dit perspectief. Begrijpen we niet pas echt wat discriminatie is als we weten welke rol het in ons dagelijks leven speelt? Of door te leren van de ervaringen van anderen?

De weg vooruit

Nu vraag je je misschien af: maar wat moeten we hier nu mee? Gelukkig laat Asma ons niet achter met algemene opmerkingen, maar sluit ze haar boek af met een aantal handvatten om verbetering in de praktijk te brengen. Ze stelt onder andere dat we morele eisen moeten stellen aan onze overtuigingen. Als de kans bestaat dat je iemand benadeelt of met je overtuigingen kwetst, moet je zekerder zijn van je zaak en heb je dus meer bewijslast nodig. Ook benadrukt ze dat het bestrijden van impliciete discriminatie een blijvende inspanning vereist. We moeten kritische vragen blijven stellen, anders vallen we snel weer terug in oude patronen.

Asma moedigt de lezer aan om anderen niet als ‘racist’ of ‘heteronormatief’ te bestempelen. Ze stelt dat discriminatie geen label is dat we op iemand kunnen plakken. Impliciete discriminatie ontstaat in interactie en is daarmee geen eigenschap van een individu maar van onze acties en de context. Het is daarom zaak om met elkaar in gesprek te gaan om discriminatie te kunnen begrijpen en doorgronden. Om dit mogelijk te maken moet het gemakkelijker zijn om je aandeel toe te geven dan dat je jezelf in allerlei bochten moet wringen om je onschuld te bewijzen. Stigmatisatie helpt daarbij niet.

Wat ik erg bewonder aan Asma, is dat ze in haar boek deze openheid rondom discriminerend gedrag bevordert door zich kwetsbaar op te stellen en daarin het goede voorbeeld te geven. Ze neemt haar eigen onbewuste en onbedoelde discriminerende gedrag onder de loep en neemt de lezer mee in waardevolle en herkenbare anekdotes. Ze vertelt bijvoorbeeld over een situatie waarin ze ongegronde angst voelde toen ze tussen een groep zwarte jongeren liep. De dag ervoor had ze een nieuwsbericht gehoord over een groep zwarte jongeren die een man had mishandeld bij station Amsterdam Bijlmer Arena. De relatie tussen dit nieuwsbericht en haar reactie was duidelijk. Dit liet echter zien dat de angst die ze voelde geen passende reactie was op de situatie waarin ze zich bevond, maar dat het een reactie was op het nieuwsbericht.

Blinde Vlekken weerspiegelt het werk van een integere filosoof die de lezer verrast met haar heldere denkstappen en verfrissende perspectief. Als ik dan toch een kritische noot moet noemen, zou ik die kraken over de titel van het boek. Deze zorgt naar mijn mening voor enige verwarring. In de ondertitel wordt verwezen naar impliciete vooroordelen, die een van de oorzaken vormen van impliciete discriminatie. Echter, Asma betoogt

juist dat we ons niet moeten concentreren op de oorzaak van impliciete discriminatie. Haar boek is een pleidooi voor de focus op impliciete discriminatie zelf, en dat we deze moeten leren doorgronden door te kijken naar de concrete situaties waarin die zich voordoet. De titel van dit boek had deze bevroegen boodschap beter mogen weerspiegelen.

Lieke Asma, *Blinde Vlekken. Hoe impliciete vooroordelen je (mis)leiden*, Amsterdam: Boom, 2024

ISVW KALENDER

JUNI

- 8-9 TIENDUIZEND POORTEN: ZEN
 9 OPENING FILOSOFENPAD
 22-23 HET LEVEN ALS REIS: HORIZON
 22-23 DENKEN BUITEN DE ORDE: OORDELEN II

JULI

- 8-12 VRIJHEID EN INSPIRATIE
 8-12 HEIDEGGER
 10-14 TOLERANTIE
 13-14 BETREED DE TIENDUIZEND POORTEN
 15-19 EEN THEORIE VAN ALLES OF NIETS
 17-21 SIMONE DE BEAUVOIR. DENKER EN SCHRIJVER
 17-21 MORELE EMOTIES
 22-26 WOEDE EN MAATSCHAPPELIJKE VERANDERING
 22-26 VERGETEN FILOSOFEN VOOR DE UITDAGINGEN VAN NU
 24-28 ODYSSEUS' ONVOLTOOIDE REIS
 29-2 AUG FILOSOFIE EN RELIGIE: EEN ONGEMAKKELIJKE VERHOUDING
 31-4 AUG DE GROTE THEMA'S VAN HANNAH ARENDT
 31-4 AUG VIRGINIA WOOLF

Colofon

iFilosofie is het gratis tijdschrift van de ISVW. Met een kleine donatie (vanaf € 5,-) draag je bij aan de voortzetting van *iFilosofie*.

DONEER

Hartelijk dank!

Abonneer je gratis op *iFilosofie*. Zo krijg je op het moment van verschijning de nieuwste editie in je inbox.

ABONNEER

Redactie

Florian Jacobs (hoofdredacteur)
 Peter Huijzer (eindredactie)
 Anne-Mathije Bogerd
 Annette Korlaar
 Valerie Granberg
 Willem Hein Hogerzeil
 Puck Hoogenboom
 Luc Horsten
 Marthe Kerkwijk
 Quintus Masius
 Sanne Rombouts
 Marah Rose Seremak
 Joanne Rouwendal
 Kim Schreier
 Arthur Veenstra
 Ruwan van der Vaart
 Rogier van der Wal

Opmaak:
 Henk Droog | Platland

© ISVW Uitgevers
 Afbeelding René ten Bos:
 © Cortino AEG